Thomas Brante

Samhällsvetenskapen bör kunna samla perspektiven

I debatten om forskningens innehåll, ekonomiska nytta och framtida strategier diskuteras och kontrasteras oftast naturvetenskap och humaniora. Samma uppmärksamhet har inte riktats mot det mellanliggande området samhällsvetenskap (som de flesta studenter läser), trots att det med utgångspunkt i detta område föreligger stora möjligheter till ett brett nytänkande vad gäller framtida universitets- och forskningsstrukturer.

Vid en översikt av samhällsvetenskaperna vid våra universitet slås man av dels *mångfalden* ämnen, dels *fragmenteringen* inom flera av dessa. Detta kan ges den positiva tolkningen att samhällsvetenskaperna verkligen blomstrar och skickar iväg fruktbara skott åt olika håll, men också den negativa att styrkorna inte koncentreras utan sprids, att fördjupning inte äger rum utan att det tvärtom pågår ett ständigt hoppande mellan nya kortsiktigt profitabla fält och modebetonade perspektiv, vilket inte främjar en kumulativ utveckling.

Om mångfalden. Det är lätt att förstå varför de samhällsvetenskapliga fakulteterna omfattar ett mycket stort antal institutioner och dessutom en mängd avdelningar, centra, tema och program. Varje enhet kan enkelt motivera sin existens genom att hänvisa till dess angelägenhetsgrad för arbetsmarknaden eller den offentliga sektorn eller dess betydelse för bevarandet av landets kulturella arv. (Det finns emellertid andra, mer cyniska förklaringar till mängden ämnen, som att de är resultat av politiskt väl förankrade akademiska entreprenörers maktsträvanden,

eller att de är lösningar av interna akademiska schismer; ett sätt att lösa en konflikt är arbetsdelning. Enheterna vidmakthålls därefter genom revirtänkande och rätttvisekrav.)

Vare sig man uppfattar den institutionella mångfalden som positiv eller negativ så kan *slutenheten* inom mångfalden ifrågasättas, både teoretiskt och praktiskt. Specialiseringen i en mängd mindre ämnen leder nämligen ganska snabbt till att enklaver bildas på det akademiska fältet. Ämnen utvecklar egna esoteriska vokabulär som ibland tycks fungera mindre som analytiska redskap och mer som skyddsmurar mot inblick från icke-invigda. Om man bortser från språkliga skillnader och jämför innehållet i de teorier och metoder som används vid olika institutioner så upptäcker man att de ofta är snarlika.

Detta beror på att många ämnen behandlar samma saker. För att exemplifiera med mitt eget ämne, sociologi: organisationssociologin analyserar formella politiska institutioner, vilket också är statsvetenskapens studieobjekt, och marknadens institutioner, vilket även studeras av företags- och nationalekonomi. Spelteori och teorier om rationella val används flitigt inom sociologi, statskunskap och ekonomi. En stor del av sociologin är inriktad på sociala problem, vilket också är vad socialt arbete studerar. Kultursociologi är svår att skilja från etnologi och kulturgeografi, och utbildningssociologi behandlar vad som ofta studeras inom pedagogiken. Mikrosociologi överlappar psykologi, och så vidare. Liknande länkar går mellan andra ämnen.

Att det är på detta sätt torde bero på att det finns ett antal underliggande sociala processer som är gemensamt relevanta för de olika ämnena. Ibland sammanfattas dessa till tre: det ekonomiska, det politiska och det sociala, ibland till två: produktion och fördelning av varor och tjänster (marknad) å ena sidan, formella och informella sociala relationer mellan människor (stratifiering) å den andra. Detta skulle betyda att sociologi, statsvetenskap och ekonomi är de tre grundläggande ämnena inom samhällsvetenskapen. Det finns naturligtvis andra klassificeringar.

Min poäng är nu inte alls att övriga ämnen skulle underordnas de tre grundläggande; det vore för övrigt en politisk omöjlighet. Poängen är istället att likheterna inom mångfalden borde utnyttjas genom att erkännas och användas för att ge upphov till bättre kumulativitet och mindre dubbelarbete.

Om fragmenteringen. Mångfaldigandet av ämnen är bara en aspekt av samhällvetenskapernas utveckling, en annan är fragmenteringen *inom* ämnena. Denna förklaras bäst ur vetenskapsteoretisk synvinkel. Efterkrigstidens samhällsvetenskap dominerades av ett vetenskapsideal som betonade observerbarhet, formalisering och kvantifiering, vad som något felaktigt har kommit att betecknas ”positivism”. 1960- och 70-talens reaktion mot detta ideal ledde till att ett flertal löst sammansatta perspektiv utvecklades under banéret ”låt hundra blommor blomma”. En extrem kunskapsteoretisk relativism utmanade positivismen, och alla perspektiv kunde därmed berättigas. Trender som social konstruktivism, postmodernism med mera är effekter av relativismen.

Det är troligt att relativismen, som innebar ett genomforskande av en mängd tänkbara infallsvinklar, var en nödvändig fas i samhällsvetenskapernas mognad. Idag tycks dock både positivismen och relativismen ha spelat ut sin roll samtidigt som det inte finns något klart alternativ till dem. Vad som framför allt saknas är det mest grundläggande, helt enkelt en teoretisk (inte politisk) bestämning av samhällsvetenskapernas gemensamma och allmänna målsättning, som i sin tur kan styra forskningen. Därför är det angeläget med (kontinuerliga) diskussioner om samhällsvetenskapernas målsättning.

För att illustrera; låt oss ponera att vi har kommit fram till att målsättningen är att identifiera de orsaker som ger upphov till samhälleliga tillstånd och processer, eller något mer precist de mekanismer som leder till samhällelig stabilitet, förändring, tillväxt, demokrati eller ojämlikhet, konflikt, fattigdom, välmående och så vidare. Om detta är målsättningen sätts förklaringsbegreppet (åter) i centrum och frågor om kvantitativ eller kvalitativ metod, den kunskapsteoretiskt korrekta utgångspunkten med mera kommer i andra hand. Tolkningar och metodfrågor är naturligtvis oundgängliga, men är underordnade den fundamentala målsättningen, som enklast kan sammanfattas som förklaring av sociala fenomen genom identifierandet av kausala mekanismer.

En sådan gemensam målsättning skulle ha flera fördelar. Den underlättar grundforskningsarbetet eftersom olika ämnen enklare kan jämföra sina resultat. Den befrämjar den tillämpade forskningen eftersom åtgärder mot negativa samhällsförhållanden förutsätter kunskap om de mekanismer som orsakar dem. Därmed skapas också en naturlig länk mellan grund- och tilllämpad forskning. ”Det finns inget så praktiskt som en bra teori”, vilket innebär en ökning av samhälls-

vetenskaperna intervenerande kapacitet, och även dess kritiska och emanciperande potential.

En målsättning av detta (eller liknande) slag skulle inte bara underlätta kommunikationen mellan samhällsvetenskaperna utan även öka möjligheterna till gränsöverskridande projekt med andra vetenskapsområden. (Dylik forskning betecknas ofta ”tvär-”, ”hybrid-”, ”fler-” eller ”mång”vetenskap; i förstone märkliga etiketter, men man vänjer sig.) Med ”mångvetenskap” avses här forskning över disciplingränserna där varje deltagare utgår från sin specifika ämneskompetens. För att endast nämna ett exempel: Idag förekommer ett stort antal svårbestämbara besvär där man trots mycken forskning ännu står handfallen. Några områden är elöverkänslighet, kronisk trötthet, fibromyalgi, vissa typer av depression, amalgamsjuka, dyslexi, vissa allergier, ADHD; listan kan göras mycket lång. Gemensamt för dessa ”biopsykosociala” åkommor är att man inte vet om orsakerna är av biologisk, psykisk eller social karaktär, eller om de samverkar och ger synergieffekter. Forskarna inom dessa områden är allt som oftast övertygade om att just deras specialitet är den enda riktiga, vilket leder till universaliserande anspråk och därpå följande reaktioner som anklagelser för ”biologism”, ”sociologism” eller dylikt; kontroverser uppstår vilket tenderar att öka beslutsamheten och enögdheten i varje läger. Mångvetenskapliga ansatser med målsättningen att systematiskt kartlägga möjliga kausala mekanismer samt jämföra och testa olika förklaringsmodeller genom empiriska undersökningar torde vara den naturliga vägen att å ena sidan komma vidare i forskningen, och å den andra öka den framtida beredskapen. Samma resonemang kan tillämpas på ett flertal andra aktuella problemområden som demokrati, IT, miljö, genus med mera.

Orientering mot politiskt eller samhälleligt relevanta problem PLUS grundforskning är därför receptet för den framtida samhällsvetenskapen, och därmed inte kortsiktig tillämpad forskning. En sådan satsning skulle minska fragmenteringen och samtidigt utnyttja mångfalden inom det samhällsvetenskapliga fältet. Den förre rektorn för London School of Economics, Sir Ralf Dahrendorf (1997: 110), framför samma råd till de medelstilldelande brittiska myndigheterna:

> I England idag måste ett forskningsråd avge det riskfyllda löftet att bidra till avnämarnas behov, ekonomins konkurrenskraft, livskvaliten och de offentliga tjänsternas kvalitet. Jag kallar det riskfyllt därför att ingen kan veta om forskningen kan ge sådana resultat; ju mer den försöker desto mindre sannolikt är det att den lyckas. Det är bättre att sikta mot ren forskning och

> sedan förvånas över dess tillämpningar än att börja med praktiska motiv och sedan producera förhastade och dåliga resultat. Men teman, eller som jag föredrar att kalla det, problem, är den riktiga startpunkten, och naturligtvis skall problemen relateras till de frågor som ekonomin och samhället kring oss ställer.

Mångvetenskaplig grundforskning inriktad på angelägna problem alltså. För att återgå till exemplet med biopsykosociala besvär ovan, så arbetar idag ett flertal forskargrupper isolerat för att finna praktiska lösningar på varje enskilt besvär i denna flora. Det vore emellertid fullt möjligt att ta ett steg tillbaka och försöka jämföra och integrera olika ämnens allmännare teorier. Det skulle dels ge nya och bättre möjligheter att upptäcka gemensamma nämnare bland de många till synes skilda besvären, dels skapa en helt annan framtida teoretiskt stabilitet och framförhållning inför de nya åkommor som med säkerhet kommer att uppstå.

För att ta ytterligare ett steg på spekulerandets breda väg, så är det möjligt att samhällsvetenskaperna borde omorganiseras radikalt. Vi arbetar idag inom ämnesgränser som institutionaliserades för åtskilliga decennier sedan, i vissa fall århundraden. Teoretiskt sett är dessa gränser obsoleta; ekonomi är inte förbehållet ekonomer, politik är centralt för sociologer, och sociala förhållanden analyseras av statsvetenskap och institutionell ekonomi. De samhällsvetenskapliga klassikerna utmärktes också av att vara just ämnesöverskridande, de arbetade oftast eklektiskt. Ett sätt att riva murarna mellan ämnen är att klassificera samhällsvetenskapen längs nya linjer. En möjlighet är att skilja mellan makro-, meso- och mikroorienterad samhällsvetenskap. På mikronivån studeras individen och individuell interaktion, av t ex psykologi, socialpsykologi, pedagogik. På mesonivån analyseras formella och informella organisationer av statsvetare, institutionella ekonomer, organisationssociologer. På makronivån studeras breda samhällstrukturer omfattande hela nationer och globaliseringsprocesser ur ekonomiska, sociala, politiska och kulturella synvinklar.

Den så kallade Gulbenkiankommittén, bestående av flera prominenta samhällsvetare under ledning av Ian Wallerstein, har nyligen utkommit med den till över 20 språk översatta rapporten *Öppna samhällsvetenskaperna*. De framför tankar liknande de ovanstående och förordar en mångdubbling av flervetenskapliga forskningssatsningar baserade på nedbrytningar av de rådande skrankorna mellan ämnen. Organisatoriskt bör universitetslärare vara knutna till mer än en institution och doktorander bör vara verksamma på mer än en institution, bland annat

genom att ta poäng vid andra institutioners kurser. Experiment och öppenhet av dessa slag skulle ge en ”otrolig mängd olika kombinationer” som förändrar samhällsvetenskapernas framtid i rätt riktning. Allmänt sett är deras budskap: lås inte fast samhällsvetenskaperna i de etablerade formerna utan våga experimentera, både organisatoriskt och intellektuellt!

Jag tror att den nuvarande fragmenteringen är ett utslag av just obsoleta ämnesgränser, med andra ord ett utslag av frustration över det egna ämnets tvångströja. Ett möjligt recept för den framtida samhällsvetenskapen skulle därför kunna vara: 1. God kompetens i det egna ämnet, 2. Artikulering av samhällsvetenskapernas gemensamma målsättningar, 3. Gränsöverskridande grundforskning, 4. Öppenhet inför experiment och nya kombinationer av ämnen. Detta borde ge: 1. Större flexibilitet avseende metoder och förklaringsmodeller, 2. Stabilitet vad gäller allmän inriktning, som bör underlätta 3. Teoretisk fördjupning, som ger 4. Förbättrad kapacitet för praktisk tillämpning. Det skulle också förbättra samhällsvetenskapernas möjligheter att utgöra en förmedlande länk mellan naturvetenskap och humaniora, och att inspirera dessa ämnen till motsvarande nytänkande.

Referenser

Dahrendorf, R. (1997). *After 1989. Morals, Revolution and Civil Society*. London: Macmillan Press.
Öppna samhällsvetenskaperna (1999). Göteborg: Daidalos förlag.